

УДК 316.624.2:378.011.3-052

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.12>

Лілія МОРГАЙ

доктор філософії, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Черкаська область, вул. Садова, 2, Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-6550-1389

Бібліографічний опис статті: Моргай, Л. (2022). Соціальна профілактика девіантної поведінки в молодіжному середовищі закладу вищої освіти. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 80–85, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.12>

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлена проблематика девіантної поведінки серед здобувачів вищої освіти. Подано визначення «девіантної поведінки». З'ясовано, що соціологи, медики, психологи та педагоги досить давно досліджують природу девіантної поведінки та класифікують різні види девіацій.

Висвітлено визначення даного терміну науковою елітою. Описаний соціально-психологічний підхід. Зазначені ознаки та прояви девіантної поведінки, які можуть виражатися у характері і діях особистості.

Встановлено, що у педагогічній літературі девіантна поведінка розглядається як різновид ненормативної поведінки індивідів або соціальних груп, що характеризується діями, які відхиляються від загально прийнятих або допущених норм.

З'ясовано, що основними ознаками девіантності є: важко навченість (неорганізованість, неуспішність дитини); важковихованість (стійкі зміни поведінки: підвищена збудженість або загальмованість, агресивність, конфліктність, невміння підпорядковувати особисті інтереси колективним, швидка зміна настрою, афективність, систематично повторювані поступки).

Охарактеризовані складові профілактики девіантної поведінки серед студентів. З'ясовано, що особи, яких називаємо девіантними, досить часто стають жертвами поняття «соціальне відхилення» – це приписуваний статус», тобто «ярлик», якій навішують через суб'єктивне ставлення впливові прошарки населення мало захищеним громадянам чи цілими групами осіб.

Описаний аналіз психологічних особливостей студента: психологічні якості суб'єкта (рівень агресії, характеристики емоційної і вольової сфери), система соціально – психологічних якостей (спрямованість особистості, особливості комунікативного стилю, приналежність до неформальних груп асоціальної спрямованості).

Описано сім принципів профілактичної роботи з студентами: комплексність, адресність, масовість, позитивність інформації, мінімізація негативних наслідків, особиста зацікавленість та відповідальність учасників, максимальна активність особистості.

Встановлено, що сучасний соціальний працівник має бути професіоналом своєї справи, щоб унеможливити проявів девіантної поведінки серед здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: девіантна поведінка, соціальна профілактика, девіація, соціальне відхилення, здобувачі вищої освіти, принципи профілактики роботи зі студентами.

Liliia MORHAI

Doctor of Philosophy, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0002-6550-1389

To cite this article: Morhai, L. (2022). Sotsialna profilaktyka deviantnoi povedinky v molodizhnomu seredovyshchi zakladu vyshchoi osvity [Social prevention of deviant behavior in the youth middle ground of higher education]. *Vichlivist. Humanitas*, 1, 80–85, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.12>

SOCIAL PREVENTION OF DEVIANT BEHAVIOR IN THE YOUTH ENVIRONMENT OF THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

The article highlights the issue of deviant behavior among higher education students. The definition of «deviant behavior» is given. Sociologists, physicians, psychologists, and educators have long been found to study the nature of deviant behavior and to classify various types of deviations.

The definition of this term by the scientific elite is highlighted. The socio-psychological approach is described. These signs and manifestations of deviant behavior, which can be expressed in the nature and actions of the individual.

It is established that in the pedagogical literature deviant behavior is considered as a kind of non-normative behavior of individuals or social groups, characterized by actions that deviate from generally accepted or accepted norms.

It was found that the main signs of deviance are: difficult learning (disorganization, failure of the child); difficult upbringing (persistent changes in behavior: increased agitation or inhibition, aggression, conflict, inability to subordinate personal interests to the collective, rapid mood swings, affectivity, systematically repeated actions).

Components of prevention of deviant behavior among students are characterized. It has been found that people who are called deviant are often victims of the concept of «social deviation» – is an attributed status, ie «label», which is hung through subjective attitudes influential sections of the population of vulnerable citizens or groups of people.

The analysis of psychological features of the student is described: psychological qualities of the subject (level of aggression, characteristics of emotional and volitional sphere), system of social – psychological qualities (personality orientation, features of communicative style, belonging to informal groups of antisocial orientation).

Seven principles of preventive work with students are described: complexity, targeting, mass, positivity of information, minimization of negative consequences, personal interest and responsibility of participants, maximum activity of the individual.

It is established that a modern social worker should be a professional in his / her field in order to prevent deviant behavior among higher education students.

***Key words:** deviant behavior, social prevention, deviation, social deviation, applicants for higher education, principles of prevention of work with students.*

Актуальність проблеми. Проблема девіантної поведінки є однією з актуальних проблем сучасної молоді. Прояви девіантної поведінки простежуються ще з малих років особистості. Нажаль, прояви даної поведінки притаманні і молодіжному середовищі закладу вищої освіти (ЗВО), тобто студентству.

Досить важко визначити кількість студентів в Україні, котрі стали на невірний шлях у своєму житті, оскільки не має точної статистики молоді з даною проблемою.

Важливим напрямком вивчення студентської асоціальності є аналіз психологічних особливостей студента. Ці особливості відносяться як до власне психологічних якостей суб'єкта (рівень агресії, характеристики емоційної і вольової сфери тощо), так і до системи соціально – психологічних якостей (на спрямованість особистості, особливості комунікативного стилю, рівень конформності, приналежність до неформальних груп асоціальної спрямованості). Хоча проблема девіантності широко досліджується філософами, правознавцями, соціологами, психологами і педагогами. Досить багато є визначень щодо даного поняття (Ралко, 2019).

Девіантна поведінка – це поведінка, яка відхиляється від прийнятих у суспільстві норм та правил. Даний термін не присутній у повсяк-

денному вжитку, але це явище, яке присутнє у повсякденному житті кожного (Бусел, 2005).

Девіантна поведінка – це проблема, якій присвячені дослідження представників різних галузей науки. Девіантні прояви в поведінці людини вивчаються філософами з погляду їхнього співвіднесення з категоріями соціальної норми, явищами стійкості і мінливості, проявами загальних закономірностей розвитку живої природи у практиці людської діяльності.

Соціологи, медики, психологи, педагоги досліджують природу девіантної поведінки, класифікують різні види девіацій і фактори, що їх викликають, з метою запобігання виникненню небажаних явищ у процесі становлення особистості дитини (Ковальчук, 2010, с. 19).

Під терміном «девіантна поведінка», відносять: вчинок, дії людини, що не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим у даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам) (Ралко, 2019).

Аналіз останніх джерел та публікацій. У сучасній соціологічній, психологічній і педагогічній літературі проблемі девіації приділяється значна увага. В системі вітчизняного соціально-гуманітарного знання сформувався декілька напрямів її дослідження. Психолого-педагогічний аспект виникнення поведінкових девіацій розкритий у працях: М. Алемаскіна,

І. Дьоміна, В. Татенко, М. Фіцули, С. Яковенко та ін. Соціально-педагогічному аспекту девіантної поведінки присвячені дослідження: Т. Семигіної, О. Безпалько, Р. Вайноли, М. Галагузової, І. Звереві, Н. Квітковської та ін. Соціально-психологічний аспект девіантної поведінки студентської молоді знайшов відображення у працях: С. Белічевої, Ю. Клейберга, І. Кона, Н. Максимової, Т. Яценко. Медичний (психобіологічний) аспект девіантної поведінки представлений у працях: А. Александрова, В. Астапова, О. Гройсмана, Р. Карсона, В. Кащенко, В. Ковальова, О. Когана, А. Личка, В. Матвєєва, Г. Слабкого, О. Федькова та ін.

Мета дослідження полягає у визначенні соціальної профілактики девіантної поведінки в молодіжному середовищі закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Девіантна поведінка – це відхилення від загальноновизнаної, неодноразово перевіреної практикою норми поведінки, вона завжди несе в собі елемент непередбачуваності, невідомості, можливої небезпеки (Ралко, 2019).

У словниках української мови слово «девіація» визначається як соціальна поведінка, що відхиляється від тієї, що вважається нормальною чи соціально прийнятною у суспільстві або в соціальному контексті (Бусел, 2005).

У педагогічній літературі девіантна поведінка розглядається як різновид ненормативної поведінки індивідів або соціальних груп, що характеризується діями, які відхиляються від загально прийнятих або допущених норм. Це призводить до відповідних реакцій з боку групи, організації або суспільства у вигляді несхвалення і соціальних санкцій.

Соціолог А. Коєн стверджує, що девіантна поведінка – це поведінка, яка відхиляється від норм, «іде у розріз з інституційними очікуваннями».

Учений Д. Уолкс трактує визначення соціального відхилення так: «соціальне відхилення – це значною мірою приписуваний статус», тобто «ярлик», якій навішують через суб'єктивне ставлення.

Науковець А. Белкін, у своїх наукових напрацюваннях стверджує, що прояви девіантної поведінки студентства беруть свій початок із школи. Дослідник вважає, що потрібно говорити про педагогічну занедбаність дитини, яка

є наслідком недоліків виховання в сім'ї і школі (Зверева, 1997).

Дану концепцію і позицію поділяє інший науковець Л. Зюбін, який займався проблемами педагогічної занедбаності. Ним зроблено спробу диференціювати ці два поняття: важковихованість і педагогічна занедбаність. Педагог вважає, що перше характеризує результат виховання дитини, а друге – історію цього виховання, тому педагогічно занедбаний підліток рано чи пізно стає важковихованим (Зверева, 1997).

Вивчаючи питання девіантної поведінки серед молоді, педагоги прийшли до спільного рішення та стверджують, що девіантна поведінка пов'язана з відхиленнями від норми у свідомості, поведінці, діяльності дитини. Основними ознаками девіантності є: важковихованість (неорганізованість, неуспішність дитини); важковихованість (стійкі зміни поведінки: підвищена збудливість або загальмованість, агресивність, конфліктність, невміння підпорядковувати особисті інтереси колективним, швидка зміна настрою, афективність, систематично повторювані проступки); складність визначення методів педагогічного впливу.

Дослідниця Б. Алмазова зазначає, що проблема девіантної поведінки представлена як протиправна і делінквентна. Делінквентна поведінка у цьому контексті видається значно небезпечнішою, особливо коли в її основі лежать стійкі деформації характеру. За цих умов необхідно враховувати правову значимість скоєного.

Педагог Р. Овчарова, пропонуючи соціально-педагогічний підхід до розгляду девіацій, вважає, що батькам, учителям, громадськості варто зважати, чи не є особливості поведінки зачатками, витоками майбутніх проступків, порушень моральних, соціальних, правових норм, вимог закону, чи не є вони потенційною загрозою суб'єкту поведінки, розвитку його особистості, оточуючим його людям, суспільству в цілому (Адамович, 2010, с. 147–149).

У педагогічній літературі девіантна поведінка – це поведінка, яка характеризується відхиленням від дотримання морально-етичних норм, що створює безпосередню загрозу благополуччю міжособистісних відносин (Абсальмова, 2006, с. 58–57).

Дослідниця О. Безпалько стверджує, що критерієм прояву девіантності у соціальній педагогіці виступає порушення процесу соціалізації дітей. Соціальні відхилення серед неповнолітніх можуть проявлятися як у вигляді злочинних дій, що караються Кримінальним кодексом, так і у діях, аморальній поведінці, що підлягають моральному осуду, але за які не наступає кримінальна відповідальність. Загалом, ознаки девіантної поведінки можуть виражатися в характері дій і вчинків незрілої особистості, проявляючись у різних сферах життєдіяльності і визначаючи труднощі і соціальній адаптації (Безпалько, 2008).

До основних форм девіантної поведінки у сучасних умовах, з якими зіштовхуються студенти відносимо: злочинність, алкоголізм, наркоманію, суїцид, проституцію. Кожна форма девіації має свою специфіку.

Науковець І. Осипова вважає, що одним із дієвих та результативних шляхів профілактики девіантної поведінки серед здобувачів вважає використання педагогічного моніторингу. Педагог наголошує на необхідності цілісної системи, що дозволяє відстежувати результати процесу виховання, ймовірні негативні фактори, що впливають на формування поведінки, виявляти тенденції розвитку девіантної поведінки і на основі цього визначати корекційні впливи. У зв'язку з цим автором запропоновано структуру педагогічного моніторингу, що включає сім послідовних етапів: нормативно-настановчий етап, діагностико-прогностичний етап, планово-змістовний етап, процесуально-технологічний етап, проміжно-діагностичний етап, корекційний етап, підсумково-діагностичний етап.

На думку науковця, така структура дозволить вести безперервний облік компонентів девіантної поведінки підлітків, які виражаються такими показниками: ставлення до навчальної та громадської діяльності, праці, педагогічних впливів, однолітків та колективу; сформованість моральних норм та цінностей, життєвих та професійних планів, інтересів та потреб; здатність до емпатії; позитивна чи негативна спрямованість вольових зусиль; навички самоаналізу та самокритичного ставлення; культура поведінки, погані звички (Примуш, 2004).

Визнаючи цінність запропонованого підходу та широкий структурний діапазон, дозволив допустити труднощі його практичного

використання в умовах загальноосвітньої установи, пов'язані із реальним співвідношенням кількості фахівців та обсягом моніторингової діяльності.

У межах соціальної психології педагог С. Літке пропонує в основі профілактики поведінки, що відхиляється, неповнолітніх соціо-психологічний моніторинг, який, поряд з параметрами особистісних особливостей дітей і підлітків, включає критерії відношення всіх суб'єктів освітнього процесу і заснований на наступних параметрах: параметри, що визначають особистісні особливості (тип темпераменту, акцентуації характеру, рівень тривожності, наявність та рівень агресивності, мотивація, самооцінка, міжособистісні стосунки); параметри, що визначають професіоналізм педагогів (з позиції учнів, колег, адміністрації та батьків); параметри, що визначають професіоналізм адміністрації освітньої установи (уміння створювати умови для ефективної роботи фахівців, уміння організувати інтеграцію та взаємодію фахівців різних соціальних інститутів щодо проблеми девіантної поведінки підлітків).

Крім того, педагог визначає необхідність розробки профілактичних комплексів, які враховують сучасні умови соціалізації особистості підлітка та мають чітку спрямованість на вік та форму кризових станів. Разом з тим, у багатьох дослідженнях наголошується на необхідності включення адекватних віковому періоду форм профілактичної діяльності з підлітками, у тому числі пізнавальні ігри, рольові ігри, фокусоване групове інтерв'ю тощо.

Відповідно до соціально-психологічного підходу, профілактика девіантної поведінки студентів вимагає включення наступних складових: аналіз соціально-психологічних умов та факторів, що впливають на залучення підлітків у девіантне середовище; аналіз взаємодії підлітка з мікросоціальним оточенням: середовище однолітків, сімейні взаємини, освітній заклад та з суспільством загалом.

У рамках визначення особистісних диспозицій студентів, схильних до девіантної поведінки, педагог пропонує модель психологічного супроводу. Представлена модель включає три блоки: цільовий, змістовний та результативний, характеристики яких дозволяють уявити цілісну картину зон ризику у розвитку особистості (Примуш, 2004).

З урахуванням специфіки вияву тенденцій девіантної поведінки науковець О. Змановська виділяє вісім принципів профілактичної роботи з студентами:

1. Комплексність – передбачає організацію на різних рівнях соціального простору, сім'ї та особистості;
2. Адресність – передбачає облік вікових, статевих та соціальних характеристик;
3. Масовість – зазначає пріоритет групових форм роботи;
4. Позитивність інформації – передбачає вираження інформації у позитивній формі;
5. Мінімізація негативних наслідків;
6. Особиста зацікавленість та відповідальність учасників;
7. Максимальна активність особистості;
8. Спрямованість у майбутнє. Представляє оцінку наслідків поведінки, активізацію позитивних цінностей і цілей, планування майбутнього соціально-схваленої поведінки. Зазначені принципи поєднують значні критерії та є орієнтиром у розробці ефективних програм психологічної профілактики девіантної поведінки студентів в умовах закладу вищої освіти (Примуш, 2004).

Регуляція поведінки здійснюється відповідно до очікувань інших і власними уявленнями суб'єкта щодо певної ролі. Аналіз наукових досліджень дозволяє припустити припущення про те, що засвоєна роль може виступати як система значень, що представляє соціокультурний досвід, і висловлювати потребу студентів в самореалізації і самоствердженні.

Висновки. Виходячи з теоретичного аналізу підходів до дослідження девіантної поведінки у вітчизняних та зарубіжних наукових працях, можна зробити висновок, що девіантна поведінка є складною системою взаємин між суб'єктом і суспільством. Дослідниками визнається, що соціальні умови можуть визначати характер девіацій, водночас наголошується на ролі індивідуальності конкретної людини у процесі соціалізації.

Для того, щоб уникнути проявів девіантної поведінки серед студентів, необхідно студентам, батькам та викладачам співпрацювати між собою.

Перспективи подальших досліджень. Проаналізувати прояви девіантної поведінки у ЗВО України та Німеччині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абсаямова Л.М. Готовність до ризику як особливість розвитку особистості підлітка: методи дослідження. Київ : Міленіум, 2006. Вип. 29. С. 48–57.
2. Адамович В.Г. Правове і превентивне виховання учнів. Шкільна бібліотека: загальнодержавний для шкільних бібліотекарів. Київ :, 2010. № 4. С. 147–149.
3. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
4. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ : Перун, 2005. 1728 с.
5. Девіантна поведінка. URL : <https://www.google.com/search?client=opera&q=девіантна+поведінка+це&source=id=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
6. Енциклопедія сучасної України. URL : https://esu.com.ua/search_articles.php?id=23844
7. Зверева І.Д. Соціальна педагогіка: соціальна робота. Київ : Професіонал, 1997.
8. Ковальчук М.А. Девиантное поведение. Профилактика, коррекция, реабилитация. Москва : Владос, 2010. 288 с.
9. Примуш М. В. Загальна соціологія. Київ : Професіонал, 2004. 590 с.
10. Профілактика девіантної підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи. URL : https://vspu.edu.ua/science/dis/des_10_1.pdf
11. Психологічні умови попередження девіантної поведінки в студентів. URL : https://www.psych.kiev.ua/Психологічні_умови_попередження_девіантної_поведінки_в_студентів

REFERENCES:

1. Absalyamova, L.M. (2006). *Hotovnist' do ryzyku yak osoblyvist' rozvytku osobystosti pidlitka: metody doslidzhennya [Willingness to take risks as a feature of adolescent personality development: research methods]*. Kyiv : Millennium [in Ukrainian].
2. Adamovich, V.G. (2010). *Pravove i preventyvne vykhovannya uchniv. [Legal and preventive education of students] Shkil'na biblioteka: zahal'noderzhavnyy dlya shkil'nykh bibliotekariv – School library: national for school librarians, 4, 147–149. [in Ukrainian]*.

3. Bezpalko, O.V. (2008). *Sotsial'na pedahohika: skhemy, tablytsi, komentari [Social pedagogy: diagrams, tables, comments]*. Kyiv : Center for Educational Literature [in Ukrainian].
4. Busel, V.T. (2005). *Velykyi tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv : Lightning [in Ukrainian].
5. Deviantna povedinka [Deviant behavior]. Retrieved from <https://www.google.com/search?client=opera&q=девіантна+поведінка+це&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8> [in Ukrainian].
6. Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny [Encyclopedia of modern Ukraine]. Retrieved from https://esu.com.ua/search_articles.php?id=23844. [in Ukrainian].
7. Zvereva, I.D. (1997). *Sotsial'na pedahohika: sotsial'na robota [Social pedagogy: social work]*. Kyiv : Professional [in Ukrainian].
8. Kovalchuk M.A. (2010). *Deviantnoye povedeniye. Profilaktika, korrektsiya, reabilitatsiya [Deviant behavior: Prevention, correction, rehabilitation]*. Moscow : Vldos [in Russia].
9. Primush, M.V. (2004). *Zahal'na sotsiologhiya [General sociology]*. Kyiv : Professional [in Ukrainian].
10. Profilaktyka deviantnoyi pidlitkiv u sotsial'no-vykhovnomu seredovyshchi zahal'noosvitn'oyi shkoly [Prevention of deviant adolescents in the socio-educational environment of secondary school] Retrieved from https://vspu.edu.ua/science/dis/des_10_1.pdf. [in Ukrainian].
11. Psykholohichni umovy poperedzhennya deviantnoyi povedinky v studentiv [Psychological conditions for the prevention of deviant behavior in students] Retrieved from https://www.psyh.kiev.ua/Психологічні_умови_попередження_девіантної_поведінки_в_студентів. [in Ukrainian].